

בין עבר לערב יב

המגעים בין הספרות הערבית לבין הספרות היהודית
בימי הביניים ובזמן החדש

בין עבר לערב

המגעים בין הספרות הערבית לבין הספרות היהודית
בימי הביניים ובזמן החדש

כרך יב

עורך

יוסף יובל טובי

המרכז לחקר משווה של התרבות היהודית והערבית

אקדמיית אלקאסמי

באקה אלגרביה תש"ף

מועצת המערכת :

פרופ' נאסר בסל, אוניברסיטת תל אביב
דר' עבדאללה טרביה, מכללת אלקאסמי
פרופ' חביבה ישי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
פרופ' יאסין כתאני, מכללת אלקאסמי
פרופ' יוסף שיטרית, אוניברסיטת חיפה
פרופ' אליעזר שלוסברג, אוניברסיטת בראילן

על הכריכה :

מצבת תימא

כתובת ארמית מן המאה השישית לפני הספירה

©

כל הזכויות שמורות

כתובת המערכת

פרופ' יוסף יובל טובי

החוג ללשון וספרות עברית

מכללת אלקאסמי, באקה אלגרביה 30100

טלפון: 0545-817-529

דוא"ל: yoseftobi@gmail.com

נדפס בדפוס א. שטרן, ירושלים תש"ף

תוכן העניינים

		ואיל עיסא
7	יהודי ית'רב / אלמדינה ואורח חייהם על פי המקורות הערביים	
26	אבלם של בעלי הכסף על הריגת חסין אבן עלי בספרות ה'מקאת'ל' השיעית	ח'אלד סנדאוי
34	אנדלוסיה: בין גן העדן לגלות "ותחנה מלה כנגד מלה ודמיון נגד דמיון"	עבדאללה טרביה אסתר גואטה
50	התחרות הספרותית בימי הביניים: מסורת וחידוש מתרגם, עורך ויוצר	אילת אטינגר
65	על מלאכתו של אבן חסדאי בספר 'בן המלך והנזיר' פירושו של ר' אברהם בן שלמה התימני לספר עובדיה (מהדורה מוערת ומתוקנת)	אליעזר שלוסברג
86	מעמדם המשפטי של היהודים במרוקו על פי אסכולת ההלכה המאלפית	מאיר מ' בראשר
112	הרב פרופ' יעקב גולדנטאל: חלוץ החקר המשווה בין השירה העברית לבין השירה הערבית בימי הביניים	יוסף יובל טובי
129		ח'אלד מחמוד וגאלב ענאבסה
162	מבט אל המסדרים הצופיים בארץ ישראל	תגריד קעדאן
170	ליברליזם בעולם הערבי: תנועת 'וסטיה' כמקרה בוחן עלי אלמקרי וחאמד עבד אלצמד: שני מבקרים נועזים	מאיר מ' בראשר
189	וחדי עין בעולם האסלאם בז'זמננו ויחסם ליהודים וליהדות	ביקורת ספרים יוסף יובל טובי
199	מחקרים חדשים על האסלאם ועל יחסי אסלאם-יהדות – מאיר מ' בראשר ומאיר חטינה (עורכים), האסלאם: היסטוריה, דת, תרבות (עמ' 199) – Meir M. Bar-Asher, <i>Les Juifs dans le Coran</i> (עמ' 200)	

Paul Fenton (ed.), Muḥammad b. ‘Abd al-Raḥmān –
ibn Zikrī (d. Fez 1731 ce), *Rašf al-Ḍarab fī Faḍl Benī*
(202 עמ' *Isrā'īl wa-l'Arab*)

204

רשימת מחברי המאמרים

xlv

תקצירי המאמרים

החלק הלוועזי

Sarah Maimon

Jewish or Arabian? The Identity of the Jews of Medina and Their
Conflict with Muḥammad

vii

ח'אלד מחמוד וגאלב ענאבסה

מבט אל המסדרים הצופיים בארץ ישראל

א. מבוא

תנועת הצופיות (תצוּף) צמחה בעולם המוסלמי בשלהי המאה השמינית בקרב קבוצת אנשים קטנה שכוננו בשם 'אלו הפוסעים בשבילי הדרך הרוחנית' ('אַלְאָאךְ אַלְדִּין יסירון פי סְבַל אַלְטְרַק אַלְרוּחַאניָה'), ובכללם אבראהים אבן אדהם. מתקופה יותר מאוחרת ידועים אלְחַסְנִין בן מנצור אלחלאג' (מת 922), מוחמד אלגזאלי (מת 1111), ג'לאַל אַלְדִּין אַלְרוּמִי (מת 1273) ומְחַיִי אַלְדִּין אבן ערבי (מת 1240), שהוסיף מימד מבט פילוסופי למיסטיקה. אך יש הטוענים כי תנועת הצופיות קדמה למאה השמינית, כבר בראשית האסלאם, על ידי חסידים וסגפנים (זְהָאד) שרצו לחיות בפשטות. אגדות רבות רואות במנהיגים מוסלמים קדומים, כגון הכ'ליפים הראשונים ('אַלְכְּלִפְאָא אַלְרִאשִׁדִּין אַבו בַּכְר וְעַלִי בן אַבִי טַאֲלַב כְּמִיּוֹסְדֵי הַמַּסְדְּרִים הַצּוּפִיִּים. מכל מקום, תנועת הזְהָאד לא היתה מאורגנת קבוצתית כמו תנועת הצופיות.

במאות השמינית והתשיעית אפשר לזהות שני חלקים בתנועה זו: (א) צופים מתונים המסתפקים במועט; (ב) צופים קיצוניים המדכאים את כל התאוות והסתמכותם על האל בלבד.¹ במאה הי"א נודעה כבר תנועת הצופיות כמוסד דתי, במיוחד עם חולשת הכ'ליפות העבאסית, המבקשת שלטון דתי. אלגזאלי הוא שהבחין בין האסלאם האורתודוכסי לבין הצופיות הרוחנית וביקש לגשר בין ההלכה המוסלמית למיסטיקה. התפתחות נוספת חלה בראשית המאה הי"ג, כאשר החליפה תנועת הצופיות את מהותה מפעילות של אנשים בודדים למסדרים ('טריקה', ר': 'טְרַק') קבועים הקיימים בדרך כלל עד היום. כל מסדר נוסד תחילה על ידי שיך מסוים ויורשיו כמנהיגי המסדר נבחרים ב'פִּיעָה' (השבעת אמונים). גם אדם הרוצה להצטרף למסדר ('מְרִיד') צריך לעבור את ה'פִּיעָה'. לכל מסדר יש 'זַאנְיָה' (מנזר. ר': 'זוּאִיא')² או 'רְבַאט' (תחנת משמר).

אך ככל שהמסדר הצופי נעשה מסדר עממי, הוא אימץ לעצמו סטיות מן האסלאם האורתודוכסי, במיוחד ביחס לטקסים פולחניים. על כל פנים, תאקי אַלְדִּין אבן תַּמִּיָה (מת

¹ עטרת 2006, עמ' 31; השו"ס סבירי 2012, עמ' 123-128.

² מקום מיוחד לתפילה שיש להבדילו מן המסגד. המושג 'זאויה' ידוע כבר מן המאה הי"ב-הי"ג, בתקופות האיובית והממלוכית. ראו לוז 2012, עמ' 178; בן אריה ומנאסרה 2006, עמ' 25.

(1328), שהחליט להחיות את שיטת התנבילים השמרנית, דחה את ההשפעות שחדרו לאסלאם והגדירן כ'בדעה' (חידוש פסול), ובכלל כך פולחן הקדושים. אך למרות שתנועת הצופיות ספגה ביקורת קשה בתחילת דרכה, פעילותה לא פסקה עד היום במקומות שונים בעולם הערבי, ובכלל כך במדינת ישראל.

המלה 'דרויש' (ר': 'דראוּיש') פרסית במקורה ופירושה 'קבצן'. אך בהקשר המוסלמי היא ביטוי של הערצה לחברי המסדרים שבחרו בחיי צנע והסתפקות במועט, מתוך רצון להיות נאמנים לאידיאל העוני. במשמעות יותר רחבה היא מיוחסת לאיש דת מוסלמי המשתייך למסדר צופי מסוים, המקריב חייו למען האל ומתמסר לדת ולהגות, לעתים תוך כדי סגפנות ('זאהד', סגפן. ר': 'זאהד').³ דרוּישים רבים חיים חיי עוני ('פקיר', עני. ר': 'פקראא') וקבצנות מבחירה, או כנזירים משוטטים ('צ'אל', ר': 'צ'אלה') אך יש העוסקים בתחומים שונים, כגון מסחר, הוראה ודרשנות. בעבר השתייכו רוב הדרוישים לשכבות העניות, אבל בתקופה המודרנית אפשר למצוא דרוּיש עשיר לצד דרוּיש עני,

ב. המסדרים בארץ ישראל למן התקופה האיובית ועד התקופה הע'מאנית

בתקופה האיובית והממלוכית התחזק מעמד המסדרים הצופיים (קאדריה, נקשבנדיה, כ'לתייה, מוּלייה ועוד) בשל תמיכת השלטונות בהם, אך גם נעזרו בהם לחיזוק שלטונם. כך צלאח אדין אלאיובי, ששחרר את ארץ ישראל מידי הצלבנים, תמך בהקמת מרכזים צופיים. בתקופה זו שימשו כספי הקדשות ('וקף') גם לטובת החבורות הצופיות למיניהן, כגון הקמת מבנים למדרסות סמוך לאלחרם אלשריף ומרכזים לניהול הטקסים הצופיים ('כ'אנקאה'), כגון אלמד'רסה ואלכ'אנקאה אלצ'לאחיה.⁴ בסוף התקופה הממלוכית היו בירושלים שתי משפחות צופיות מפורסמות: משפחת אלדג'אני שדגלה במסדר אלע'לנאניה, ומשפחת אלעלמי שדגלה במסדר אל'אסע'דיה. לשתי משפחות אלו היתה תרומה חשובה לכך שארץ ישראל, ובייחוד ירושלים, נעשו מרכז דת-ירוחני ומוקד חעלייה לרגל לצופים בתקופה הע'מאנית.⁵ מן הדמויות החשובות בתקופה זו היה עבד אלגני אלנבולסי (מת 1731), יליד דמשק, המפורסם מבין הצופים בימיו בסוריה, שביקר בירושלים פעמיים והצטרף למסדר ('ט'ריקה') הנקשבנדיה, אחד הזרמים הצופיים החשובים באותם ימים.⁶

³ מקדונלד 1991.

⁴ לוז 2012, עמ' 178.

⁵ זאבי תשנ"ז, עמ' 91.

⁶ ראו עליו להלן.

בירושלים וסביבתה היו מסדרים צופיים לא מעטים, שהיו להם קשרים הדוקים עם אנשי השלטון והמעלה, שלעתים השתתפו בטקסים המיוחדים של המסדרים. בכללם יש לציין את האחמדיה, הרפאעיה והמנליה. על תפקידם ההיסטורי של מסדרי הצופים כותב א' ליש:⁷

הדרווישים המיסטיקנים תרמו לעיצובו ולגיבושו של אסלאם לוחמני. הם סיפקו השראה וסנקציה של קדושה ללוחמים (לוחמי מלחמת־הקודש) בדרורות השונים ואף השתתפו בעצמם במלחמות. יש עדויות על כך שדרווישים מילאו תפקיד פעיל בהגנת האסלאם בתקופת מסעיה־הצלב. כישלון מסעיה־הצלב ודחיקת הצלבנים ממאחזיהם האחרונים בארץ ישראל הגבירו בקרב הצופים את הרצון להקים זאויות בירושלים ובמקומות אחרים.

אין ספק, שבתקופה העת'מאנית כולה מילאו המסדרים הצופיים תפקיד חברתי, כלכלי ואף מדיני, כדברי א' ליש:⁸

השלטון העות'מאני משך את הדרווישים להתנחל בשטחים הכבושים באמצעות פיתויים שונים: הענקת קרקעות (בניית מנזר נחשבה לראיה בדבר מימוש הזכויות בקרקע) מימון הוצאות ההתנחלות, עיבוד הקרקע וכיו"ב, פטור ממיסים, פטור מן החובה לספק לצבא גרעינים במחיר נמוך ומתן חסינות מפני התערבות הפקידות העות'מאנית בענייני המסדר.

דוגמא בולטת לכך במאה הי"ח – הקשר ההדוק בין מושל דמשק רגיב פאשא שהיה אחראי על אזור ירושלים וחברון בתקופת הסולטאן אחמד השלישי (1703–1730), לבין ראש המסדר הצופי הכ'לנתי מצטפאא אלבכרי אלצדיקי.⁹ השלטון קירב אליו את הצופים על ידי שימור ותיקון המקומות הקדושים באזור ירושלים (כגון הר הבית וכיפת הסלע) וחברון (מערת המכפלה).

ג. המסדרים הצופיים בישראל

מסדרים רבים פועלים בימינו במדינת ישראל, בגדה המערבית ובעזה, כגון אלעליה, אלפגאניה, אלקאדריה, אלכ'לנתיה, אלתיג'אניה, אלנכשבנדיה, אלרפאעיה, אלשאד'ליה ואלאחמדיה. רובם המסדרים ממוקמים בירושלים וסביבתה, בגין המקומות המקודשים בעיני המוסלמים בכלל והצופים בפרט. יש מסדרים גם באזור המשולש

⁷ ליש תשמ"ה, עמ' 22.

⁸ שם, עמ' 24.

⁹ עדות לכך ב'תאריך' אלקדס ואלכליל עליה אלסלאם' למחבר אנונימי, כ"י 33 Oxford, Bodl. Clark, דף 332–335.

ובגליל. יצוין, כי במקום שאין מסדר צופי, עורך הדרוויש את התפילות והטקסים הקשורים למסדר בביתו.

להלן נדון בחמישה מסדרים: אלֶנְקֶשְבֵנְדִיה, אלֶעֶלְוִיה, אלקאדְרִיה, אלשאד'לִיה, אלֶפְאֶעִיה ואלכ'לְנִתִיה. נרחיב את הדיון על המסדר האחרון בשל פעילותו האינטנסיבית בתחום הדת, החברה, התרבות והכלכלה.

1. אלֶנְקֶשְבֵנְדִיה

מייסד מסדר זה הוא מחמד בֶהֶאא אלֶדִין אלֶבְכ'ארי יליד נקשֶבֶנְד (מת 1389), אף שיש הטוענים כי המסדר נוסד כבר בראשית האסלאם. המסדר נפוץ היום גם בהודו, במרכז אסיה, בתורפיה ובסוריה.¹⁰ המלה 'נקשבנד' פרסית במקורה ומשמעה חפירה באבן, אך אנשי המסדר מפרשים אותה במשמעות של מציאות האל בלב האדם. האמיר (המנהיג) של המסדר הוא השיך' מחמד נאט'ם חקאני, יליד קפריסין, אבל בישראל היה זה השיך' המנוח עבד אלעזיז אלֶבְכ'ארי בירושלים וממשיכו בשכם הוא השיך' אלברוקיני. פעילות מסדר זה חסויה, וזרים אינם מורשים להשתתף בהתכנסויותיו. לטענת אנשי המסדר, מנהגיהם תואמים את האסלאם השמרני. בכלל מנהגי המסדר יצוין 'אלד'פר' ('חֶלְקָאָת אלד'פר', חוגי הד'פר), שבמהלכו נאמרות תפילות ששם האל נזכר בהן. הטקסים נעשים בלא ריקודים וכלי נגינה הנפוצים בכמה מסדרים אחרים. לנשים נערכים טקסים מיוחדים בלא נוכחות הגברים, פעילות החשובה ביותר של המסדר היא אספקת מזון לעניים. מרכז המסדר בירושלים בראשות השיך' אלֶבְכ'ארי ('אלזאויה אלנקשבנדיה'), אך סניפיו מצויים ביישובים רבים: עזה (נפוץ מאוד בעיר זו), טול כרם, שכם, רמאללה, קלקיליה, ג'נין, סכ'נין, עכו, אום אלפחם, בענה, עארה, ערעה, סאלם, זלפה, כפר כמא, תְדֶרְה.¹¹

2. אלֶעֶלְוִיה

אנשי המסדר מייחסים עצמם לכ'ליף עלי בן אבי טאלב, הכ'ליף הרביעי בראשית האסלאם. בראש המסדר עמד השיך' אחמד בן מְצַטפֶאָא אלֶעֶלְוִי (מת 1934) מאלג'יר, שהוריש את תפקידו למְצַטפֶאָא בן עבד אלסלאם אלֶפְלֶאֶלי מירושלים. אנשי המסדר דוגלים בצניעות, באהבה ובלחימה בנפש ובשטן. הם מקיימים טקסי 'ד'פר' וטקסי תפילות המכונות 'וֶרְד' (ר': אָוֶרֶאד) אלֶסְחֶר' (עלות השחר) – קריאת פסוקי קוראן.¹² נשות המסדר משתתפות בשיעורי הדרשה וההטפה. מרכז המסדר בירושלים ('אלזאויה

¹⁰ ראו אלגר 1993; טרימינגהם 1971, עמ' 16–60; בן אריה ומנאסרה, 2006, עמ' 66–67, 235–236.

¹¹ קאסם 2006, עמ' 106–126.

¹² שבראוי חש"ד.

אלעלויה'), וסניפיו ביישובים אלה: עזה (נפוץ מאוד בעיר זו), חברון, בית לחם, ג'נין, קלקיליה ורמאללה וסכ'נין ('אלאפגאניה אלעלויה').¹³

3. אלקאד'ריה (או אלסלאם אלקאד'רי)

מייסד המסדר, המונה כמה מאות אנשים בארץ ובעולם, הוא עבד אלקאדר אלג'ילאני (1165) יליד פרס. לימד את תורתו בבגדאד. ראש המסדר בירושלים היה תחילה מחמד האשם אלבגדאדי ממוצא עיראקי. היום ראש המסדר הקאד'רי בנצרת הוא עבד אלסלאם מנאסרה. הזאוויה של המסדר בנצרת, בחדר גדול ועליו כיפה, המאחסן אוסף נדיר של אלפי ספרים מכתבי הצופים, מהווה מוקד לעלייה לרגל, למדיטציה ולטקסים.¹⁴ קבוצה אחרת של מסדר זה המונה חמישים משפחות פועלת בסכ'נין בראשות 'אבו פלסטין', איש דת ומשורר, סביב 'מסגד הצופים' ('מסג'ד אלתיצוף') שנבנה בשנת 1984. נערכים בו הטקסים הידועים, כגון ה'ד'פר' – תוך כדי ריקוד ותיפוף על מנת לחזק את האמונה, ו'נרד אלס'קר'.¹⁵ סניפי המסדר מצויים גם ביישובים אלה: ירושלים, רמלה (בראשות השיך' אבו לבן), חברון, טירה, אום אלפחם, עארה, ערערה, כפר מנדא, צנדלה, סולם, רינה, משהד, מג'ד אלכרום, עין מאהל ושפרעם.

4. אלשאד'ליה

מסדר זה מיוחס לאבו אלחסן אלשאד'לי (מת 1258). השיך' עלי נור אלדין אלישרוטי, שהגיע מתוניסיה, ייסד את המסדר בתרשיחא שבגליל, אבל שארית חייו חי בעכו. הזאוויה של המסדר, שנוסדה בשנת 1862, דומה ל'מדרסה' מבחינת צורתה. הזאוויה של המסדר בעכו, שנוסדה באמצע המאה הי"ט, מרשימה יותר מזו שבתרשיחא.¹⁶ בזאוויה מלמדים את החוק המוסלמי, חדית' ופרשנות הקוראן. החיים בזאוויה אינם דומים לחיי הדרווישים במסדרים אחרים, שכן הם מאופיינים בהתעלות רוחנית המשלבת תפילות, לימוד וסגידה לאל.¹⁷ סניפי המסדר מצויים באום אלפחם¹⁸ ובמ'עאניה.

¹³ קאסם 2006. עמ' 127–146.

¹⁴ בחרר זה נמצאים רק שליש מספריית המסדר והיתר ארוזים בחדרים אחרים מחוסר מקום. בן-אריה ומנאסרה 2006, עמ' 66.

¹⁵ שם, עמ' 132–136.

¹⁶ שם, עמ' 146.

¹⁷ לאחרונה התחילו לשפץ את המבנה של המסדר בעכו.

¹⁸ מבנה המסדר סמוך למסגד אלמחאג'נה אלעמרי. עם אנשי המסדר באום אלפחם נמנית משפחת אלחשיש; ראו ג'מיל 1998, עמ' 153; בן-אריה ומנאסרה 2006, עמ' 68.

5. אלך פאעיה

מסדר זה מיוחס לאחמד בן עלי אלרפאעי (מת 1118), אך יש המייחסים אותו לאלחסיין ואלחסיין בני עלי. המסדר הגיע לאום אלפחם על ידי השיך עבד אללה אלעואטלה.¹⁹ המסדר סני צופי ובדומה למסדרים האחרים הוא מבוסס על הקוראן וההלכה ואנשיו חיים בפשטות, אך יש שחרגו מבחינת המנהגים והטקסים אל דרכו של מייסד המסדר. כגון הקשה על תוף ('דק אלעודה') בחגים (למשל, יום הולדת הנביא ויום 'ערפה') ובתפילות לירידת גשמים ('צלאת אלאתסקאא'). סניפי המסדר מצויים גם במג'ד אלכרום, בכפר מוסמוס, בשכם ובעזה (בראשות נבהאן אלפאבלי).

5. אלכ'לנת'יה אלג'אמ'עה

מסדר זה, הקרוי על שם מחמד בן נור אלכ'לנת'י (מת 1267) ושראשיתו בתקופה הממלוכית, הוא אולי המסדר הנפוץ ביותר בישראל. הדמות החשובה ביותר שהפיץ אותה בארץ ישראל במאה הי"ח הוא ראש המסדר מצטפאא אלפפרי אלצדיקי יליד דמשק, שהיה השיך של מסדר הכ'לנת'יה בסוריה ובארץ ישראל במאה הי"ח ובזכותו התבסס מעמדו של הזרם הכ'לנת'י.²⁰ הוא ביקר בירושלים בשנת 1710 וכתב בה את ספרו החשוב 'אלכ'מרה אלחסייה פי אלרחה אללקדסיה' (=המשקה הנגמע במסע לירושלים). בביקורו השני בירושלים בשנת 1714 כתב את ספרו 'אלכ'טראת אלת'אניה אלאנסיה ללרוצ'ה אלדאניה אללקדסיה' (=המסע השני המשמח לגן הקרוב הירושלמי).²¹

במאמרו על טקסי דרו'ישים ורפואה עממית בקרב הפלחים בסביבת ירושלים, מציין ספי בן יוסף שבחברון מצוי מסדר אלכ'לותיה'רחמאנייה, שבהשפעתו עבר למגזר הערבי במדינת ישראל.²² לאחר מלחמת ששת הימים הצטרפו למסדר אנשים מיישובי המשולש במדינת ישראל, מירדן ומרצועת עזה. השיך 'אסין מאזור חברון הוא הדמות המפורסמת הראשונה במסדר זה, ואחריו באו השיך 'מחמד ג'מיל, השיך 'עפיף והשיך 'עבד אלראוף הגר בכפר זיתא ליד קיבוץ מגל, כיום ראש חבר הנאמנים באקדמיית אלקאסמי.²³

הקשר בין ראש המסדר לבין הדרו'ישים במישור החברתי הדוק, הם מצייתים לו ומכבדים אותו, מקבלים את ברכתו, נפגשים אתו בחגיגות ובטקסים בחגי האסלאם, ובחודש רמז'אן. נשים רבות מכל השכבות החברתיות חברות במסדר זה, אבל חובה

¹⁹ ג'מיל 1998, עמ' 152; בן-אריה ומנאסרה 2006, עמ' 227–235.

²⁰ דה יונג 1978; וייסמן 2009.

²¹ דה יונג 1978.

²² בן יוסף 1981, עמ' 136.

²³ זועבי 2003, עמ' 69–72.

עליהן לקדם את עצמן. לא מעט מהן סיימו לימודיהן באקדמיית אלקאסמי (ראו להלן) ואף המשיכו לימודיהן לתארים מתקדמים בישראל ובירדן.

מוסדות רבים שייכים למסדר זה: זאויות, גני ילדים (ריאן' אלצאלחין=גני הצדיקים), בית ספר תיכון ואקדמיית אלקאסמי (לימודי תואר ראשון ותואר שני במגוון מקצועות, אך במתן דגש על דת ולימודי האסלאם), על ספרייתה הגדולה. רובם של המוסדות הללו בבאקה אלגריבייה, שבה שוכן מרכז המסדר. סניפי המסדר מצויים ביישובים אלה: כפר זיתא, ג'ת, טול כרם, ירושלים, חברון, שכם, ג'נין, יריחו, עזה, דיר אלבלח, בית לחם, קלקיליה, נצרת ועין אבראהים.

חברי המסדר המכונים דרוישים והדבקים בקוראן ובשריעה האסלאמית, ניכרים בזקנם (לא כולם), במחרוזת שעל צווארם וב'עמאמה' שעל ראשם. לאחר תפילה שחרית נאמרים 'אוראד', בעיקר דברי שבח לאל ולנביא מֶחמד. בטקס ה'ד'פר', הנערך בזאניה במעגל, חוזרים פעמים רבות על שם האל בכינויים, כגון 'יא לטיף' (=הו, רחום). פעילות אחרת נערכת ביום ההג'רה של הנביא מֶחמד ממכה למדינה, ביום הולדת הנביא, ביום 'אלאסראא' ו'אלמעראג' (מסע הנביא מֶחמד בלילה לירושלים ועלייתו לשמיים) וב'לילת אלקדר' (הלילה העשרים ושבעה מחדש רמצ'אן).

פעילות רפואית נעשית במסדר על ידי ראש המסדר עבד אלראוף אלקואסמי, המטפל בכמה מחלות באמצעות שתיית מים שהוא קורא עליהם פסוקים מן הקוראן, או מניח את ידו על ראש החולה וקורא פסוקים מן הקוראן. ראש המסדר ממליץ לחולים להשתמש לרפואה בעשבי מרפא שעל פי המסורת השתמש בה הנביא מֶחמד.

עקרונות היסוד של המסדר הם: רעב מרצון כדי לגלות את פגמי הנפש, התבודדות כדי להתחמק מעקשות הנפש ולטהרה, שתיקה על מנת להימנע מדברי שָׁא, הזכרת ש האל ('ד'כר') על מנת להצליח, מחשבת התבונן בבריאת העולם, אהבת האל, ציות וכניעה ו'תַנְפֵּל' (ביטחון באל). כל אלו עקרונות שרשיהם בקוראן ובמסורת הנביא מֶחמד וחבריו.

ד. סיכום

במדינת ישראל יש כמה מסדרים צופיים, ששורשיהם בתקופות מוקדמות שונות. בראש כל מסדר עומד שיך' המטיף ומדריך את השיכים מחד גיסא ואת המצטרפים אליו מאידך. אף שלכל מסדר מנהגים, דרכי פולחן, חגיגות וטקסים משלו, רבים העניינים המשותפים להם. לטענת מלומדים מוסלמים קדומים וחוקרים חדשים, חלק מן הפולחנים חורגים במקצת ממסורת האסלאם האורתודכסי. רוב המסדרים מצטיינים לא רק בפעילות הדת, אלא גם בפעילות חברתית, תרבותית ואף כלכלית.

ביבליוגרפיה

- אלגר 1993 H. Algar, *Naqshabandiyya. EI²*, vol VII, pp. 934–936. Leiden
בן־אריה ומנאסרה 2006 זאב בן־אריה וגסאן מנאסרה, אור על גבי אור: מסע בעקבות הסופים.
קיבוץ ענבר
- ג'מיל 1998 וג'די חסן ג'מיל, אום אלפחם ואללג'ון: רחלה' עבר אלזמן. אום
אלפחם
- דה יונג 1978 Frederick De Jong, *Khalwatiyya. EI²*, vol. IV, pp. 991–993. Leiden
- ויסמן 2009 I. Weismann, *Sufi Reformist Diffusion and the Rise of Arabism in Late Ottoman Syria. al-Majma' 1*, pp. 57–69
- זאבי תשנ"ז דרור זאבי, המאה העות'מאנית: מחוז ירושלים במאה השבע־עשרה.
ירושלים
- זועבי 2003 עבר אלרחמאן זועבי, מסדר אלח'לותייה אלג'אמעה אלרחמאנייה
בפלסטין ובישראל. עבודת מוסמך. אוניברסיטת חיפה, חיפה
- טרימינגהם 1971 J.S. Trimmingham, *The Sufi Order in Islam*. London
- לוז 2012 נמרוד לוז, אחוות צופיות בנוף העירוני: אסלום והקצנה דתית
בירושלים האיובית והממלוכית. בתוך: אהרון ליש (עורך), האסלאם:
המרת דת, צופיות, תחייה ורפורמה, עמ' 17–52. ירושלים
- ליש תשמ"ה אהרון ליש, הקדש והתנחלות דרווישים בא"י בראשית התקופה
העות'מאנית. קתדרה 35, עמ' 17–52
- מקדונלד 1991 D.B. Macdonald, Darwish, *EI²*, vol. VII, pp. 164–165. Leiden
- סבירי 2006 שרה סבירי, חקר המיסטיקה המוסלמית והוראתה: שאלות
מתודולוגיות לקראת בחינה מחודשת. בתוך: אהרון ליש (עורך)
האסלאם: המרת דת, צופיות, תחייה ורפורמה, עמ' 125–139].
ירושלים
- בן יוסף 1981 ספי בן יוסף, טקסי דרווישים ורפואה עממית בקרב הפלחים
בסביבות ירושלים. קרדום 17/16, עמ' 23–35. אריאל
- עטרת 2006 אהרון עטרת, עוני וצדקה בצופיות. עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל
אביב. תל אביב
- קאסם 2006 סהיר קאסם, המסדרים הצופיים ומורשתן בפלסטין. (עבודת מוסמך
אוניברסיטה), אוניברסיטת ביר זית
- שבראוי חש"ד עמר בן ג'עפר אלשבראוי, תהדיב שרח ורד אלסחר. באקה אלגרכיה